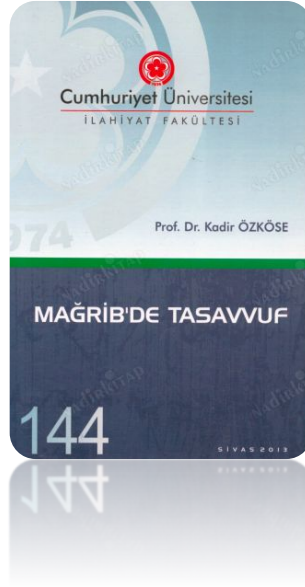

Mağrib'de Tasavvuf

Kadir Özköse, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas, 2013,
603 sayfa.

ISBN: 978-605-4561-21-6

Hamit Demir*

Kadir Özköse tarafından hazırlanan eser, kaynaklarda Mağrib diye adlandırılan, İslam ordularının fetihleri ve bilinçli iskân politikaları ile Müslümanlaşan Kuzey Afrika'da tasavvuf tarihi, düşüncesi ve kültürünü incelemektedir.

---

* Ar. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü
Tasavvuf Anabilim Dalı, hdm@gmail.com

Yazarın daha önce Afrika'ya dair araştırmaları, telif ettiği eserler ve yazdığı makalelerden de bilindiği üzere Afrika tasavvufunun en belirgin özelliği, tekkenin kalbi ile medresenin aklını bir potada eritebilmiş olmasıdır. Mağrib mutasavvıflarının coğrafyalarını aşan bir mefkûreye sahip olmaları ve Endülüs medeniyetinin Afrika sûfilerinden beslenmesinde de bu durumun önemli bir rolü olsa gerektir.

Eser bir giriş ve yedi bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Mağrib'in siyasi tarihine kısaca değinilmiş, İslam ordularının fetih hareketleri neticesinde bölgenin İslamlaşması ve özgün bir kültür havzası haline gelmesinden bahsedilmiştir. Birinci bölümde Mağrib tasavvufunun temel özellikleri, kaynakları ve tesis ettiği zaviyeler ele alınmıştır. İlerleyen bölümlerde ise bölgede hüküm süren devletlerin kronolojisi esas alınarak tasavvuf geleneğinin Mağrib serüvenine ışık tutulmuştur. Buna göre ikinci bölümde Murabıtlar devletinde tasavvufun popüler hale geliş sebepleri ve dönemin seçkin sûfilere zikredilmiştir. Üçüncü bölümde Muvahhidler devletinin yaşadığı siyasi ve sosyal problemlerin sûfilere yansımaları gözler önüne serilmiştir. Dördüncü bölümde Meriniler devletinin tasavvuf erbabının önünü açması ve özellikle Şâzelî tarikatının tesir halkasından söz edilmektedir. Beşinci bölümde bölgedeki tarikatlar ve ribatların, Vattasiler'in Portekizlilerle yaşadığı savaşta oynadığı etkin rollerine dikkat çekilmektedir. Altını bölümde Sa'diler, yedinci bölümde ise Filâliler döneminde yaşayan şeyhler ve tasavvufi hayata katkıları gündem edilmektedir.

Mezkûr bahislerden de anlaşılacağı üzere eser, bölgenin tarihini sadece tasavvuf özelinde değil siyaset, iktisat, toplumsal yaşam, ilmî faaliyetleri de içerecek şekilde bütüncül bir yaklaşımla ele almaktadır. Öyle ki her bir devletin sultanları kronolojik olarak sıralanmış, dönemlerinde öne çıkan mühim hadiselerden bahsedilmiştir.

Çalışmanın ekler bölümü, Mağrib sûfilerinin ilmi yetkinliklerini ve kültürel birikimlerini yansıtan tasavvuf, tefsir, hadis, kıraat, fıkıh, kelam, siyer, mantık, felsefe, astronomi, matematik, dil ve edebiyata dair telif ettikleri çalışmalar tasnif edilerek sunulmuştur. Bununla birlikte Mağrib sûfilerinin yetkin oldukları ilim dalları, mensup oldukları tarikatları, vefat tarihleri ve metfun buldukları şehirlere göre Mağrib kent kronolojisi tablo halinde takdim edilmiştir. Ekler başlığında yer alan bu iki bölüm, okuyucunun eserden istifadesini ve tasavvufun Mağrib serüvenini takip etmesini kolaylaştırmaktadır.

İslami kaynaklarda Mağrib adıyla anılan Kuzey Afrika coğrafyasında bugün Libya, Tunus, Cezayir, Fas, Nijerya ve Moritanya devletleri bulunmaktadır. Tarihi sürece bakıldığında bölgenin Berberîler, Araplar, Rüstemîlerin bölgeye taşıdığı İranlılar, Endülüslüler, Osmanlı hakimiyeti ile bölgeye gelen Türkler, Yahudiler ve zenciler gibi farklı ırklara ve dinlere ev sahipliği yaptığı görülmektedir.

Bölgede İslam ordularının fetih hareketleri Hz. Ömer döneminde Libya ile başlamış Emevî hilafetinin sonlarına kadar devam etmiş ancak yerli halkın İslamlaşması zaman içerisinde gerçekleşmiştir.

Bölgede zühd ve takvasıyla öne çıkan şahsiyetlerin kısa biyografileri eserde yer almakla birlikte Ebu Medyen Mağribî, Hasen Şâzelî ve Süleyman Cezûlî Mağrib tasavvuf tarihinin dönüm noktaları olarak takdim edilmiştir. Merakeş, Fes, Dükkâle, Der'a, Sebte ve Sella kentleri sûfîlerin yoğun olarak yaşadıkları yerler olarak dikkat çekmektedir.

1056-1157 yılları arasında hüküm süren Murabıtlar devletinde siyasi otorite, Mâlikî mezhebini katı bir şekilde benimsemiş, felsefe, kelim ve tasavvufa mesafeli durmuştur. Ancak siyasi otoritenin zayıflığı ve âlimlerin ahlaken tefessüh etmeleri sûfîlerin faaliyetlerine ve tasavvufun revaç bulmasına zemin hazırlamıştır. Murabıtlar döneminde yaşayan sûfîler, genellikle fıkıh ilmiyle iştiğal eden âlimler olup en meşhurları ise İslam âleminin hemen her yerinde itibar gören *Şifâ-i Şerîf*'in müellifi Kadî İyâz'dır.

1121-1268 yılları arasında hüküm süren Muvahhidler devletinin kurucusu Mehdî Muhammed İbn Tümert zühdü ile tanınmış bir şahsiyettir. Samimi yaşantısı ve etkili hitabeti hem kitleleri irşad etmesine hem de siyasi otoritesini kurmasına yardımcı olmuştur. Muvahhidler dönemi, tasavvuf açısından zengin olmakla birlikte bu dönemde sûfîlerin de içinde bulunduğu ayaklanmalar, bazı sûfîlerin takibata bazılarının suikaste uğramaları, bazılarının toplumdaki tecrit bazılarının hapis ve bazılarının sürgün edilmeleri gibi toplumsal barışı tehdit eden sosyal olaylar vuku bulmuştur. Bu gibi olayların daha fazla yaşanmamasını isteyen bazı Muvahhid sultanları ahlakî ve ictimâî ıslahat konusunda gayret göstermişlerdir. Dönemin seçkin sûfîleri arasında *Tefsîru'l-Kurâni'l-azîm* adlı işârî tefsiri ile tanınan İbn Berrecan, varlık ve bilgi konusundaki özgün fikirleri ile tasavvuf tarihinde bir dönüm noktasını teşkil eden şeyhü'l-ekber Muhyiddin İbn Arabî ve Hasen Şâzelî'nin şeyhi Abdusselâm b. Meşîş zikredilmelidir.

1200'lü yıllarında başında Fas merkezli olarak kurulan Merînîler devleti, 1465 yılında yıkılmıştır. Bu dönem fukahanın sûfilere yönelttikleri tenkitlerin yüksek sesle dile getirildiği ve tasavvuf aleyhtarlığının güçlendiği bir dönemdir. Öyle ki bazı âlimlerin tazyikiyle İmam Gazali, rafizi diye yaftalanmış, eseri *İhya* yakılmıştır. Ayrıca tasavvufun bâtinî ve mistik meselelerine dair ciddi reddiyeler ve tepkiler ortaya çıkmıştır. Buna mukabil bazı Merînî sultanlarının tasavvuf erbabına hürmet duydukları, bazı tekkelere imtiyaz tanıdıkları, Şâzeliyye tarikatından etkilendikleri kitabın verdiği bilgiler arasındadır. Dönemin en seçkin sûfilerinden birisi telif ettiği eserlerle Afrika tasavvufuna yön veren İbnü'l-Bennâ Serkastî'dir.

1400'lü yıllarında başında Merînî hanedanının bir devamı mahiyetinde kurulan Vattasiler devleti, 1554 tarihine kadar varlığını sürdürmüştür. Bu dönemin bölgenin tasavvuf tarihi açısından önemli olaylarından bir tanesi sûfi zümrelerin ribat ve zaviyelerde Portekiz işgaline karşı direniş göstermeleridir. Kitapta bu mücadeleyle aktif olarak yürüten 7 ayrı ribattan söz edilmektedir. Faaliyetleri ile dönemin tasavvuf anlayışına etki eden isim *Delailü'l-hayrat* müellifi Süleyman Cezûlî'dir. Ayrıca Hızırıyye tarikatının kurucusu kabul edilen Faslı mutasavvıf Abdulaziz Debbâğ da bu dönemde öne çıkan sûfiler arasındadır.

1500'lü yıllarında başında kurulan Sa'diler devleti, 170 yıl süren hâkimiyetinin ilk dönemlerinde Osmanlı ile yaptığı savaşlarla bilinmektedir. İlerleyen yıllarda ise iktidara gelen sultanların, Osmanlı desteğini aldıkları ve bu vesileyle Osmanlı nüfuzunun Fas'ı etkilediği bilinmektedir. Sa'diler cami, medrese ve kütüphane yapımına verdikleri önemle bölgede ilmi hayatın canlanmasına katkı sağlamışlardır. Yine devletin ilk dönemlerinde halkın tarikat ehline gösterdiği teveccüh, siyasi otorite için bir tehdit olarak görülmüş ve tekkeler gözetim altında tutulmuştur. Sa'diler döneminde Cezûliyye, Fâsiyye, Nâsırıyye ve Zerrûkiyye şeyhleri etkin olmuşlardır. Bunlar arasında *Kavaidü't-tasavvuf* adlı eseri ile tasavvufun temel ilkelerini ortaya koymaya çalışan Ahmed Zerrûk en dikkat çeken isimdir.

On yedinci yüz yılın ortalarında kurulan Filâliler/Aleviler devleti yakın tarihe kadar varlığını sürdürmüş ve 1960 yılında yıkılmıştır. Döneme damga vuran iki tarikat Derkaviyye ve Senûsiyye tarikatıdır. Bunun dışında Dellâiyye, Hıfniyye, Kettâniyye, Muhtâriyye, Nâsiriyye, Ticâniyye, Vezzâniyye tarikatları ve Derkaviyye'nin birçok kolu bölgede faaliyet göstermişlerdir. Mevlay Arabî ed-Derkavî, Kuran'ı baştan sonra işârî yaklaşımla tefsir eden *Bahru'l-Medid* müellifi Ahmed İbn Acibe, Ahmed b. İdris el-Fâsî, Muhammed b. Ali es-Senûsî, 1917 yılında Anadolu'ya gelerek Milli Mücadele'ye aktif destek veren Ahmed Şerif ve onun halifelerinden Libya direniş hareketinin devrimci lideri Ömer Muhtar öne çıkan isimler arasındadır.

Mağrib tasavvufuna genel olarak bakıldığında İbn Arabî ve Gazâlî etkisinin izlerini görmek mümkündür. Ayrıca sûfilerin hemen her hanedanlıkla ilişki kurması tasavvuf anlayışlarının siyasetle iç içe olduğunu gösteren bir karinedir. Mağrib tasavvufu tekke medrese bütünlüğünü önemseyen ve bölgenin işgaline karşı aktif mücadeleyi esas alan bir anlayışa sahiptir. Bununla birlikte bölgenin sûfileri arasında fakih kimliğine sahip, pozitif ilimleri de tedris etmiş kimseler ciddi bir yekuna tekabül etmektedir.

Mağrib tekkelerinin, toplumun farklı kesimlerini bir araya getirme, kabile kavgalarına hakemlik etme, kan davalarını ortadan kaldırma, sosyal yardımlaşmayı esas alma, kültürel hizmetleri deruhte etme ve sağlık merkezleri gibi hizmet verme fonksiyonları var olagelmiştir.